

Idegenben otthon

(Adalékok a második világháborús lengyel menekültek várvölgyi történetéhez)

Németország a Fall Weis tervben meghatározottaknak megfelelően, 1939. szeptember 1-jén hadüzenet nélkül megtámadta a gyengén, szinte alig-alig felfegyverzett Lengyelországot. Az 1918-ban kivívott függetlenség húsz éve után a lengyelek ismét földönfutókká lettek, menekültek, bujdosók saját hazájukban. Hitler kijelentette: „*Lengyelország megsemmisítése első számú feladatunk. /.../ Propaganda célból majd közölni fogok valamilyen okot a háború kirobbantására, nem számít, hiteles lesz-e ez az ok, avagy sem /.../*”. A lengyelek alig ocsúdtak fel a nyugati hitleri offenzívából, még folyt a fegyveres ellenállás, amikor szeptember 17-én Moszkvában jegyzéket adtak át a lengyel követnek, amelyben az állt, hogy a lengyel védelem összeomlása miatt a szovjet kormány utasítást adott a Vörös Hadseregnek, lépje át a lengyel határt és vegye oltalmába az ott élő belorusz és ukrán lakosságot. Ez olyan jól sikerült, hogy 1939. november elején az elfoglalt területeket minden probléma nélkül hivatalosan is a Szovjetunióhoz csatolták, Lengyelország tehát harapófogóba került. Ekkor csak nagyon kevesen tudták, amit a háborút követően a marxista történetírás kitalációnak minősített, miszerint a Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékában a két nagyhatalom megegyezett Lengyelország egyidejű lerohanásában, majd feldarabolásában is.

Sötét időszak következett a lengyelek történetében. Utcai egzekúciók, haláltáborok, kivégzések: Palmiry, Auschwitz, Birkenau... s a másik oldalon Katyń, Harkov, Kalinyin (Tver)... A németek és a szovjetek a lengyel értelmiség kiirtásában is jeleskedtek, amikor következetesen gyilkolták le a krakkói egyetem professzorait, a politikai, tudományos kulturális élet prominenseit, a lengyel tisztikart.

A háború első pillanatától kezdve a lengyelek tekintélyes része lett a földalatti mozgalom „katonája” lett. Nagyon-nagyon sokan az AK (Armia Krajowa - Honi Hadsereg) tagjai. Ugyanakkor rengetegen menekülni kényszerültek. Először Románia felé, majd amikor az a németek oldalán belépett a világháborúba - Magyarországra. Abba az országba, amelyik nem engedte, hogy a Lengyelországot lerohanó csapatok átvonuljanak területén. A magyar kormány, Horthy kormánya, bár nem volt felkészülve ekkora tömeg fogadására, mégis minden feltétel nélkül vállalta a hontalanok elhelyezését. Az elmúlt évtizedek bagatellizálni próbálták e hatalmas gesztust, amint szinte teljes csend fedi még ma is a lengyelek, Lengyelország 1956-os magyar forradalomban játszott szerepét.

A menekültáradat polgári személyekből és katonákból állt. Számuk mind a mai napig viták tárgya, de abban megegyezhetünk, hogy több tízezren voltak. Zala megyében Nagykanizsán létesítettek hatalmas katonai internálótábort, azon kívül Zalaszentgróton és Zalabéren. Polgári táborok Murakeresztúron, Keszthelyen, Hévízen, Felsőzsiden, Alsózsiden, Karmacson, Nemesbükön, valamint rövidebb-hosszabb ideig Zalaszántón, Reziben, Zalahalápon és Csáfordon kerültek elhelyezésre.

A Magyarországra érkező lengyelek budapesti székhellyel szervezeteket alakítottak ki, amelyek kiváló kapcsolatokat tartottak fenn a magyar kormánnyal, elsősorban gróf Teleki Pál miniszterelnökkel, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel és dr. Antall Józseffel a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetőjével, aki a menekültügy fő felelőse volt. De a lengyelek ügyét sokan támogatták, s voltak olyan kiemelkedő személyiségek is, mint Varga Béla, balatonboglári plébános, kisgazdapárti képviselő, az országgyűlés elnöke. Nem véletlen, hogy éppen Balatonbogláron jött létre a lengyel gimnázium és líceum.

Dr. Antall József elgondolásának megfelelően a lengyeleket elsősorban Zala és Somogy megyébe helyezték el. Antall 1940. június 30-án telefonon utasította Keszthely járás főszolgabíróját, Buzás Bélát, hogy készüljenek fel a lengyelek fogadására. A főszolgabíró július 1-jén tájékoztatta az ügyről a járás valamennyi szolgabíróját és intézkedett a lengyelekkel szembeni bánásmóddal, elszállásolással, ellátási díjakkal kapcsolatban. Többek közt leszögezte: *„A keszthelyi járás területén cirka 300-400 lengyel polgári menekült (jobban magasabb állásúak: főispánok, alispánok, főszolgabírók, egyetemi tanárok stb.) helyezendők el úgy, hogy egy szobába 4-5 egyén kerülne. Ott ahol hadiüzem van, lengyelek abban a községben nem helyezhetők el. A napi ellátásért tavasztól őszig 1 P. 80 f., télen 2,50 P.-t fizet az állam fejenként. Ebben a lakás, étkezés és ágyneműhasználat is benne foglaltatik. A jegyzők, vagy megbízottjuk gyakorolja a felügyeletet, létszámigazolást s ezért az illető mérsékelt díjazásban részesül. E lengyelek munkára nem használhatók fel. /.../”*

A jegyzőknek azonban nehéz dolguk volt. Elsősorban azért, mert az ellátási díj alacsony volta miatt nem nagyon akadt jelentkező, aki vállalta volna az elhelyezést. Ez azonban csak az idegenforgalomban frekventált területekre vonatkozott. Ezzel ellentétes például Eger polgármesterének, Kiskunlacháza főjegyzőjének kérése a lengyelek odatelepítésével kapcsolatban, jöjjenek többen, s maradjanak.

Változás akkor következett be Keszthely járás területén is, amikor a táborparancsnokok, táborfelügyelők, a táborokkal foglalkozó közigazgatási tisztviselők részére 80-300 P. havi tiszteletdíjat ajánlottak meg. Így 1940 nyarán egymás után érkeztek a lengyel menekültek a keszthelyi járás területére. Egyértelműen bebizonyosodott az is, hogy a község, város életébe — elsősorban kulturális rendezvényekkel — bekapcsolódó lengyelek, a piaci keresletet is növelték, ami nem volt elhanyagolható a mezőgazdaságból élő őslakosok számára sem.

Az ellátmányokkal kapcsolatban megtudjuk, hogy 1943. január 1-jén Alsózsiden 27 fő részesült 3,50 P. ellátásban, 1 fő 5,50 P., 3 fő 3,00 P. összegben. Két fő segélyezett gyermekről is tudomásunk van. Az 1943. május havi elszámolás szerint az ellátmányok kifizetése a következőképpen alakult a községben:

Havi ellátmány	3694,00 Pengő
Gyógyszerre	54,58 Pengő
Tiszteletdíjra	40,00 Pengő
Világítás, egyéb	0,10 Pengő
Összesen:	3788,68 Pengő

A Magyarországra menekült lengyelek egyértelműen németellenes magatartást tanúsítottak, aminek következtében egyes személyek áthelyezésére is sor került. Így került Zalaszentőrvől 20 menekült, köztük Edmund Piekarski is, Alsózsidre.

A Keszthely Járási Főszolgabírószágon felvett jegyzőkönyv szerint 1941. június 7-én 11 fő lengyel menekült élt Alsózsiden.

1941. augusztus 23-án a Keszthely járási főszolgabíró utasításba adta, hogy a lengyelek rádiókészülékeit szedjék össze és pecsételjék le. 1942-ben kötelezővé tették, hogy a „politizáló” személyeknek naponta jelentkezniük kell a jegyzői irodában. Így Alsózsiden ezt 9 órára tűzték ki. Ez megnehezítette és megnövelte a jegyzők munkáját, ami ellen többször tiltakoztak.

A lengyelek száma erre az időre már megsokszorozódott. 1942. március 18-án Buzás Béla főszolgabírónál közel 140 lengyel jelentkezett, aki közülük 26-ot Alsózsidre irányított. Elköltözésekre is sor került, például a BM IX. osztálya utasításának megfelelően 1942-ben Alsózsidről 20 menekültet irányítottak át Ádándra.

A teljes létszámváltozásról is rendelkezésünkre állnak kimutatások.

Ebben Alsózsídról a következő adatok szerepelnek:

1941. V. 23. — 1941. X. 2. 80 fő

1942. I. 30. — 1942. XI. 30. 36 fő

1943. V. 21. — 1943. X. 10. 6 fő

1944. V. 10. —

Megszökött: 4 fő.

A településeken megjelenő lengyelek munkaereje iránt egyre inkább megnőtt a kereslet, hisz a háború elhúzódásával mind több és több munkaképes férfi hagyta el települését és vonult be katonának. Így került egy csoport alsózsídi lengyel köztük Marian Dąbrowski a nagykanizsai Stern Mór és fia téglagyárba. Munkabérük ugyanannyi volt, mint a magyaroké, óránként 0,36 P. + 30 %. Az iszkaszentgyörgyi bauxitbányába a következők jártak Alsózsídról: Tadeusz Moskal, Piotr Bumata, Jan Zbudowski, Michał Marczyszyn, Zygmunt Schneider, Emil Blauch, Bronisław Zygmuntowicz, Mieczysław Rybkowski, Stanisław Wójcik, Jerzy Lewandowski.

A hivatalos iratok szerint az alsózsídi lengyelek közül kettő helyben (80 ill. 50 Pengőért), egy a Kőbányai Polgári Serfőző és Szent István Tápszerművek Rt központi üzemében 176 P., egy a Bauer és Társa Fa- és Fém Szer-számgyárban 160 P. ugyancsak egy Brown Boweri Elektromos Művek Rt. alkalmazásában dolgozott. - tudjuk meg Lagzi István *Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején* című dolgozatából.

1942. május 23-án ismét összeírták a lengyeleket. Alsózsíden 60 főt számlálnak meg. Parancsnokuk Richard Juskievicz, akit 1942 őszén Wladyslaw Zarasly váltott fel.

Mára nehéz megtalálni Várvölgyön a lengyelek nyomait. Az esemény időbeni távolsága egyre elmosódottabb emlékeket hagy a helybeliek emlékezetében. Ezekből a visszaemlékezésekből azonban világosan kiderül, hogy a helybeli lakosság befogadta a menekülteket s mindennapjaikat velük

együtt töltötték. Segítették, támogatták egymást, s olykor a szomorúbb eseményeket is megaranyozta a képzelet. Többen emlékeztek arra, hogy a faluba érkező tanítónő, akit Tormáéknál helyeztek el milyen szépen tudott varrni és szívesen varrt másoknak is, de ugyanakkor tanította is e mesterséget. Volt a lengyelek közt egy szabó, aki ruhákat varrt, például Tóth Jánoséknál, mert nekik volt varrógépük a faluban. A fiatalabbak a falu futballpályáján mérték össze sporttudásukat. Külön csapata volt a magyaroknak, külön a lengyeleknek.

Jakócs Imréné (Szi-Ferenc Teréz szül.: 1935. okt. 3.) várvölgyi lakos elmondása szerint Alsó- és Felsőzsiden is voltak lengyelek: Kulcsár Ferencéknél, Kovács Vincééknél, Bognár Máténál, Vipler Lajoséknál, Varga Ferencéknél, Keszi Ivánéknál, Torma Vincééknél, Kamondi Ágostonéknál, Oó Juliánál, Bognár Györgyéknél, Vörös Vilmánál. Vipleréknél lakott az a sánta szabó, akit Zsidó Miskának neveztek el a várvölgyiek, mivel a lengyel neveket nehezen tudták kiejteni. A Tormáéknál lakó, már említett csinos, szőke tanítónő gyönyörűen varrta meg a fiatal Szi-Ferenc Teréz elsőáldozási ruháját. „*Kaptam tőle egy szép tengeri kagylót is, amely zúgott, ha valaki a füléhez illesztette.*” - emlékezett Jakócs Imréné. A lengyelek munkáját pénzzel, vagy élelemmel fizették ki.

A lengyelek közismert vallásossága Várvölgyön is megmutatkozott. Szombat esténként gyűltek össze a templomban, amikor egyedül lehettek az öreg falak között. Ottlétük emlékét őrzi a templomnak ajándékozott szép fali csengő, alatta a 11 cm x 8,5 cm-es réz tábla, melyen a következő vésés áll:

OFIARA

OD UCHODZCÓW POLSKICH KTÓRZY

W TYM DOMU BOŻYM ZANOSILI

MODŁY O WOLNOŚĆ OJCZYZNY

ALSOZSID 24. XII. 1942.

(Magyar fordítása: A lengyel menekültek ajándéka, kik Isten eme házában imádkoztak hazájuk szabadságáért. Alzózsid, 1942. XII. 24.)

Nem tudni ki véste a táblát, melyben az menekültek szó rossz lengyel helyesírással (uchodźców helyett uchodzców), Alsózsíd neve pedig rövid o-val került bevésésre.

A várkölyi Szent Domonkos-templom mai képe

Óriási változás állott be Magyarország német megszállását követően. 1944. március 19. után a németek elfogták (kivégezték) a lengyel szervezetek vezetőit és a velük szimpatizáló magyar kormánytisztviselőket, arisztokráciát. Az 1944. október 15-i nyilas puccs után a lengyelek nagy részét a németek kezére adták, de jó párat rejtegetett a városok, falvak népe. A nyilas hatalomátvétel után rosszabbodott a lengyelekkel szembeni magatartás. Zala megyében például gyilkosságokat követtek el a Hunyadi páncélgránátosokhoz

tartozó katonák. A keszthelyi lengyel menekültek egy részét Németh Béla adminisztrátor bújtatta a várvölgyi plébánia pincéjében, ameddig tudta.

A lengyelek azonban eltűntek Várvölgyről. Volt aki elmenekült, de legtöbbjüket a csendőrség kísérte el, előbb Szombathelyre, majd az ausztriai Strasshof lágerébe kerültek. A faluban egy személyt bújtattak, aki a háborút követően is Magyarországon maradt, majd Uzsabányára költözve feleségével ott vállalt munkát. Az illetőt Piekarski Ödönnek (Edmund) hívták. A várvölgyi plébánia *Esketési Anyakönyve* V. kötetének 34. oldalán a következő beírás olvasható:

„1946. január 5-én házasságot kötött Piekarski Ödön géplakatos (született: Suchedniów, Kielcei Vajdaság 1915. júli. 29.), nőtlen férfi és Molnár Mária Felsőzsiden 1926. június 24-én született hajadon.” Megtudjuk az anyakönyvből, hogy Piekarski szülei: Piekarski Ferenc r.k. bőrgyáros és Włodarczyk Wanda r.k. voltak. Molnár Mária szülei: Molnár Lőrinc és Talabér Teréz. Tanuk: Juskiewicz Richard r.k. erdőgazdasági írnok és Varga Ferenc r.k. földműves. A fiatalokat Németh Béla adminisztrátor adta össze.

A várvölgyi plébánia *Keresztelési anyakönyveit* lapozva három lengyel keresztelést olvashatunk. (VI. köt.) A 81. oldalon megtudjuk, hogy 1942. november 30-án született és december 3-án keresztelt lengyel leánya Krisztina Borbála nevet kapta. Anyja a Nowy Sacz-i Labda Cecilia r.k. hajadon. Keresztszülők: Dolingewits László r.k. polgármester és Bednarska Katalin felsőzsidói lakosok. Keresztelte Radványi Antal plébánoshelyettes. Megtudjuk ugyan-csak, hogy az anya lakhelye: Felsőzsid 53 volt.

A 88. lapon szintén Labda Cecilia gyermekének kereszteléséről értesülünk. Henrik Sándor 1944. január 10-én született és 13-án keresztelték. Keresztszülők: Harla Szaniszló földműves és felesége Cichocka Ilona. A keresztelést Misinda Leo lengyel pap végezte. A 97. oldalon az 1945. február 3-án született és 7-én keresztelt Gizella Krisztináról értesülhetünk. Szülei: Tadeusz Penkala okl. építész Varsóból, Marchewska Janina Pułtuskból. Lakóhelyük

szerint: Kiskunfélegyházán a Tóth Kálmán út 1-ben laktak. Valószínűleg vendégeskedtek Vár völgyön, vagy menekültek a háborús események elől. A keresztszülők vár völgyiek voltak: Kardos József, Hullay Anna és Kardos Emma. A gyermeket Németh Béla adminisztrátor keresztelte. (Az anyakönyvekből ide másolt neveket az anyakönyvekben megtalálható helyesírással írtuk.)

A fenti – jobbára szerény – adalékok is hozzájárulhatnak Vár völgy történetének jobb megismeréséhez, közelebb hozhatja azt az időt, amelyben a magyarok lelkiismeretüknek és erkölcsüknek megfelelően, figyelemmel a hagyományos magyar-lengyel barátságra testvéri kezet nyújtottak a rászoruló menekülteknek.

Cséby Géza

Felhasznált irodalom:

Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945. Bp. Európa, 1985.

Topolski Jerzy: Lengyelország története. Bp. Gondolat, 1989.

Magyarok és lengyelek. Menekültügy 1939-1945. Bp. Gondolat, 1991.

Lagzi István: Lengyel hétköznapiak Zalaszentgróton. In.: Hévíz Kulturális folyóirat 1993/3.

Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. Zalai gyűjtemény 3. sz. Zalaegerszeg, 1975.

Lagzi István: Uchodzczy polscy na Wegrzech w latach drugiej wojny swiatowej. Warszawa, Wyd. Min. Obr. Nar., 1980.

Kapronczay Károly: Lengyel menekültek Keszthely környékén a második világháború idején. In: Somogy Kulturális folyóirat 1989/4. sz.

Vár völgyi Róm.Kat. Plébániatemplom esketési anyakönyvének V. köt. 1933-67.; keresztelési anyakönyvének VI. köt. 1932-60.

E helyen köszönöm meg dr. Petánovics Katalin néprajzkutatónak, hogy a Vár völgyön gyűjtött néprajzi anyagának lengyelekre vonatkozó részét rendelkezésemre bocsátotta.